

Monica Braw: Främling. Roman om en svensk i fjärran land

KAPITEL 1: Sankt Petersburg

1988 brann Sovjetiska vetenskapsakademiens bibliotek (BAN) i Leningrad/Sankt Petersburg. Biblioteket innehöll otaliga bokskatter. De var, skulle det visa sig, fler än någon hade en aning om. Den enda som inte blev överraskad var en obskyr kvinnlig bibliotekarie. Hon hette Valentina Tjerbova.

Branden utbröt i en omvälvningarnas tid. Ingen förstod ännu riktigt hur omfattande de skulle komma att bli; det var tre år kvar till Sovjetunionens upplösning. Snart skulle man komma att ägna sig åt namnbyten. Sovjetiska vetenskapsakademiens bibliotek skulle snart bli Ryska vetenskapsakademiens bibliotek. Man skulle till och med komma att avskaffa stadens namn med dess hyllning till Lenin. Omvärlden skulle förvånansvärt snabbt vänja sig vid att åter tala om Sankt Petersburg med allt vad det innebar av associationer till en länge sedan förgången, både romantisk och grym tid.

Det var från denna förgångna era biblioteket härstammade. I initierade kretsar kallades det alltid BAN, uttytt Bibliotheka Akademii Nauk. Det hade, liksom staden, grundats av Peter den Store, drömmare och despot, älskare av uppfinningar, framsteg, kunskap och kroppsarbete. I Nevas träskmarker skulle det ryska ljuset fångas i form av ståtliga palats, breda avenyer, en fransktalande aristokrati, och lärda vetenskapsmän. Här instiftades, liksom i Sverige, efter fransk förebild en akademi där all världens kunskap skulle samlas, analyseras, dyrkas.

Visionerna för biblioteket förverkligades i hög grad. Verk inköptes från alla håll. Snart blev Sankt Petersburg känt som en stimulerande forskningsmiljö, dit både franska, tyska, engelska och svenska intellektuella sökte sig. Ryska vetenskapsmän fick ett imponerande rykte. Vissa ämnen blev nästan deras ensamrätt, av naturliga skäl. Till dem hörde utforskandet av de väldiga landområdena i Sibirien, Centralasien, Mongoliet och den europeisk-asiatiska landmassans från Europa sett mest fjärran områden, som Sachalin och Kamtjatka. De enda som gjorde ryssarna rangen stridig när det gällde att kartlägga inte bara den rena geografin utan också djur-, växt- och människoliv där, var några skandinaver, som dansken Bering, finländarna Nordenskiöld och Mannerheim samt svensken Hedin.

Sedan 1700-talet gällde detta kunskapssökande också Japan. Där hade ryssarna föregångarna Portugal och Spanien och konkurrenterna Holland och England. Om utforskandet av samojederna med varm hand överlätits åt ryssarna kunde man absolut inte säga detsamma om de nästan mytiska öar som redan Marco Polo skildrat efter hörsägen på 1200-talet. Dess gator, sade ryktet, var belagda med guld. Jakten på kunskap om, men framför allt inflytande över, det sagoomspunna Zipangu pågick i flera hundra år. När BAN brann 1988 uppdagades nya bevis för hur stort Rysslands intresse varit.

Branden lyste upp den vintermörka himlen över staden. Biblioteket låg vid Nevas strand och lågorna skänkte en vacker färg åt issörjan på floden. Det hade inte varit någon vacker vinter. Inga lukrativa inkomster från trojkafärder för turister, inte ens några traditionella söndagsutflykter på skridskor. Menföre ersatte efterlängtat glanskis, gatukontorets undermåliga ansatser att röja Nevskij Prospekt var mer

otillräckliga än någonsin och på sidogatorna låg små ettrigt hårda ishögar nedsvärtade av den osande trafiken. Turisterna tog sin tillflykt till Vinterpalatset och Jussupovs källare, där de snabbt blev utleda på guidens mässande om Rasputins skörlevnad. Branden drog stundtals till sig deras intresse, men eftersom de intet visste om byggnadens betydelse för ett par hundra års internationell vetenskapshistoria, och eftersom ingen brydde sig om att upplysa dem om det, falnade uppmärksamheten betydligt snabbare än elden.

Det var synd, för där hände något man skulle komma att tala om i åratals framåt. Åtminstone i vissa kretsar.

När elden bröt ut, började den i tidningsavdelningen. Detta var bibliotekets mest besökta avdelning, och en av de få som var öppna för allmänheten. Till och med under Stalintiden hade det varit allom bekant att här prenumererades det på alla betydelsefulla tidningar i världen, oberoende av politisk färg. Varje morgon ankom en tjock försändelse från lufthamnen - inte censorsämbetet - bestående av dagens skörd från Washington, London, Zürich, Buenos Aires, Madrid, Peking, Tokyo och Melbourne. Tidningar på finska, svenska, portugisiska, egyptiska, vietnamesiska och spanska presenterade nyheter om sådant man inte ens anat kunde hänt om man enbart varit hänvisad till Pravda och Izvestija. Varje nyanländ tidning spändes fast på en trästav av traditionell biblioteksmodell med en krok i översta änden och hängdes upp i bokstavsordning efter ursprungsland.

Till denna avdelning hade alltid ett litet antal medborgare sökt sig varje dag under århundradenas gång. Det var en sådan plats som danade en ung människa för livet. Det var också en sådan plats där en nedgången man, till det yttre inte mycket förmer än en uteliggare, kunde finna inte bara en stunds värme utan också något som anknöt till hans tidigare värdighet och intressen som, säg, politiskt avpolletterad professor i tadjjikisk fonetik. Klientelet var med andra ord högst varierat och bevakades med lätt hand och sympatiserande inställning av ett par manliga bibliotekarier som assisterades av praktiserande universitetsstudenter. När avdelningen stängdes klockan sexton hade alla besökare disciplinerat och tacksamt hängt upp tidningarna på rätt krokar. För personalen återstod enbart att låsa de stora glasförsedda dörrarna. De anställdas steg ekade i den långa korridoren, fodrad med träpanel från ett mera grandios tidevarv, på väg mot de grå stålskåp där de förvarade sina slitna överrockar, kassar och portföljer.

Överallt i den väldiga byggnaden satt skyltar "Zdes nje kuritsa" - här rökes det icke. En del var emaljerade med den vita färgen flagnad här och där, andra bestod av pappappar med hörn som såg gnagda ut, förmodligen bara av tidens tand. Budskapet var i alla fall tveklöst förståeligt. Alla som trädde därin var angelägna om att inte bryta mot några som helst förordningar. De var fullständigt medvetna om att möjligheten att närma sig alla dessa tidningar och allt det som samlats här under mer än tvåhundra år var ett privilegium förbehållet den som var lycklig nog att vara leningradbo. BAN stod för hopp under tysta tider.

Att branden hade brutit ut var ofattbart. Men det hade den gjort, och hur det skedde blir kanske aldrig klarlagt. Otivelaktigt är att när den första gnistan väl hade fått fäste i de väldiga arkiven av tidningspapper från hela världen gick den inte att hejda. Både åratals staplar av gamla, spröda tidningar, förvarade i månadsarkiven på breda hyllor med just lagom avstånd för 30 ex, ett för varje dag och nya, färska exemplar som hängde så ordentligt på sina stavar flammade upp.

Elden spred sig bakom hyllorna till de ännu osorterade högarna från detta nya år, slickade i sig trycksvärtan, sprakade i Östblockets och u-ländernas mera porösa tidningspapper, såväl som i det västeuropeiska med dess fastare struktur, gnagde sig genom söndagstidningarnas kompakta dubbelvikningar och hittade slutligen desserten i form av glansade oljebaserade eldfångda färgtryck från Time, Newsweek, Der Spiegel och Nouvel Observateur. Vid det laget fanns det inte längre något som hejdade branden. Den fortsatte ut till panelerna av päronträ och den heltäckande mörkröda, synnerligen slitna mattan i den långa korridoren på väg mot personalutrymmena och nådde avdelningen för skönlitteratur.

Här var samlingarna ännu större, ännu mera varierade vad gäller papperskvalitet, pärmmaterial och bindningsklister. Hyllorna var längre och fler, bokvolymerna tjockare. Det tog ett bra tag innan lågorna ätit sig igenom en försvarlig del av beståndet. I många fall lämnade de efter sig halvt förkolnande rester, bara för att dra vidare till djupare lager, äldre upplagor, mjukare skinnpärmor, värdefullare manuskript, och till sist närma sig avdelningen för verkligt värdefulla folianter.

Till all lycka var det vid det här laget redan morgon och Valentina Tjerbova, som bodde långt ute i förorterna, var på väg till sitt arbete som bibliotekarie på BAN. Där hon satt insvept i sin nya kappa med silverrävskrage, inhandlad för pengar hon sparat i åtta år och sju månader, var hon ganska nöjd med den nya dagen. Bussen skramlade på sitt vanliga förfärliga vis och bensinångorna trängde upp genom ett rosthål i golvet. Hon hade knäna nästan i famnen eftersom hon satt på den plats där bakhjulen gjorde att golvet blev högre. Den genuint otvättade mannen bredvid henne skrevade skamlöst så att hon knep ihop sina knän under kappans mjuka tyg. Han luktade av gårdagens, ja vem vet hur många dagars, shtji, kålsoppa. Men mot kinden kände hon silverrävens mjuka smekning. Lenheten gjorde henne glad, och det faktum att hon lyckats skaffa sig kappan och fick känna sig fin gjorde henne stolt.

Valentina Tjerbova älskade annars böcker över allt annat. Det hade hon börjat med redan som liten flicka med långa flätor hårt sträckta i hårfästet. När andra barns ben var ärriga i solbrännan av utelekar, fick hennes mamma förgäves tjata bort henne från läsandet. Men morfar tog henne vid handen och tillsammans gick de till BAN. Några barnböcker hade där aldrig funnits, men vad gjorde det. Valentina började under morfars ledning med de "stora" böckerna med en gång. Under skoltiden fortsatte hon, och när studietiden var till ända kom hon in på bibliotekarieskolan. Som extraarbete satte hon in tillbaka lämnade böcker i hyllorna. Allt detta bidrog till att hon redan vid unga år var lika välbekant med de flesta avdelningar på biblioteket som med sin egen ficka.

Det var bara en avdelning dit hon aldrig nått, den där de mest värdefulla folianterna bevarades. Det kändes som en utmaning. Hon hade knappt blivit färdigutbildad bibliotekarie med en tjänst som tredje sådan vid BAN förrän hon började en extra utbildning i restaurering och bevarande av gamla dokument och böcker. Avsikten var att en dag bli placerad i det allra innersta, det som ingen egentligen visste mycket om och aldrig någon lånade från. På något vis, trots alla historiens och politikens kastvindar, omvärldes den avdelningen med vördnad. Det var som om det rådde en tyst överenskommelse:

"Detta ska vi inte röra; en dag kommer det att få betydelse."

När det äntligen blev en tjänst ledig på foliantavdelningen genom så kallad naturlig avgång - ingen anställd där var under sjuttiofem år, den äldste 93 -

utlystes den ingalunda. Valentina fick av ren tur höra talas om den genom att två kolleger på damtoaletten diskuterade möjligheten att nu komma över ett extra förvaringsskåp för privat bruk. Men Valentina visste att nu hade hon sin chans. Hon satte genast den plan i verket som hon utvecklat och filat på i ett par års tid. Genom väl förberedda insatser fäste hon uppmärksamheten på sig själv och lyckades, trots väl ingrott motstånd bland foliantavdelningens geronter mot nykomlingar, kvinnor, unga etc etc bli förflyttad till sina drömmars mål.

Foliantavdelningen var belägen på baksidan av byggnaden. Den vette direkt mot Neva. Under sina år i de ytterst dammiga lokalerna utvecklade hon en begynnande allergi, som hon med jämnmod och iakttagande av sina kolleger uppfattade som en ofrånkomlig arbetsskada. Det enda som verkligen spelade någon roll var att hon nu äntligen befann sig här, bland ord skrivna av människor längesedan döda men innehållande tankar och kunskap som ännu hade relevans. Eller kunde få relevans. Ingen kom någonsin hit och lånade någonting, men Valentina tvekade aldrig om materialets betydelse. Hon såg det som sin uppgift att ta väl hand om det till den dag någon kunde komma att behöva det. Därför började hon ett sedan århundraden försummat arbete, elementärt men väsentligt, nämligen att katalogisera alla de böcker och samlingar som förvarades i den väldiga salen. En del stod på hyllor så höga att inte ens de eleganta stegarna på räls nådde upp till de översta. Hennes arbete betraktades med tacksam misstro av de åldriga gubbar som i sin tur tillbringat sina liv här. På mäns vis ansåg de analyser vara viktigare än ordning. Att det senare kunde vara en förutsättning för det första låg inte för dem att tänka.

Sanningen var att ingen visste exakt vad för material som befann sig på det berömda BAN:s foliantavdelning. Många manuskript hade köpts in under århundradenas lopp. Katalogiseringssystemet hade ändrats flera gånger. Olika bibliotekschefer hade haft olika uppfattning om indelning och klassificering. Biblioteksvetenskapsteorier hade undergått utveckling. I kombination med ett otal andra inflytanden hade detta lett till att den närmast mumifierade foliantavdelningen hamnat i ett vakuum.

In i detta vakuum hade Valentina nu börjat släppa ljus och luft. Dock bara så mycket att endast hon själv märkte det. Där hon om morgnarna satt i den skramlande bussen med kinden smekt av silverräv kände hon ofta ett stråk av makt, ljuv makt, över att vara den enda i hela världen som börjat få en föreställning om vad som dolde sig på BAN:s foliantavdelning. Hon fylldes av en förväntansfull glädje över alla de år hon hade framför sig då hon skulle börja ta del av detaljerna i dessa texter, dessa tankar, dessa ord från fjärran men, skulle det kanske visa sig, själsligt närstående tider och människor. Då gjorde det ingenting att kinden inte smekts av människohand på mycket länge, inte sedan morfars tid. Det fanns så mycket annat att vänta på.

Denna månad hade hon gått tillbaka till den underavdelning hon höll på att skapa för material om Japan. Bland särlingen Karl Ivanovitj Maximovitjs efterlämnade papper - han dog år 1891 - hade hon först funnit kvittona, sedan korrespondensen med Uppsala Universitet angående köpet av en stor samling ytterst exakta växtplanscher. De var tecknade av den svenske linnélärjungen och japanresenären Carl Peter Thunberg och hans elever under sista åren av 1700-talet efter växter ur det omfattande herbarium han under stora svårigheter fört med sig från Japan 1776. Men var själva samlingen teckningar fanns visste hon inte.

Det tog flera månader innan Valentina, mot all förväntan mellan en volym av Diderots franska encyklopedi i original, med dedikation till hans välgörare Katarina den Stora, och en exposé över jakuternas matvanor från en expedition 1856, fann en tjock mapp. Den var hopbunden med enkla bomullsband och innehöll thunbergmaterialet. Den kvällen satt hon med kinden extra djupt ner i silverrävskragen på vägen hem. Hon visste att hon var den enda i världen som numera kände till existensen av dessa teckningar.

Maximovitj hade som motivering till varför BAN skulle köpa teckningarna uppgett att de var unika. Thunberg hade varit med om att teckna dem själv. Han hade sett ursprungsväxterna inte bara i torkad form utan levande, grönskande med hav, himmel och jord som bakgrund. Hans pedantiska, perfektionistiska exakthet som kommit till uttryck i teckningarna innebar att en del av den japanska floran på 1700-talet som inte längre kunde återskapas nu ändå fanns bevarad på detta sätt. Ingen före Thunberg hade sammanställt en japansk flora enligt Linnés system. Här fanns nu en mängd av hans egna illustrationer. Maximovitj brann av den självpåtagna uppgiften att samla ihop all existerande kunskap om den japanska växtvärlden. Han lyckades få Vetenskapsakademien att köpa in inte bara teckningar utan även exemplar av växter. Till dem hörde också tysken Philipp Franz von Siebolds omfattande herbarium från 1820-talet. Men Thunberg var Maximovitjs speciella vurm, och han måste känt speciell glädje, kanske eufori när han fick samlingen i sin hand. Men Maximovitj dog relativt ung och all hans möda glömdes bort.

Om någon i Japan, någon i Sverige, någon i botanikens värld, någon vid de internationella auktionshusen som Sotheby's eller Christie's, ja någon annan vid BAN, nu fick vetskap om dessa teckningars existens, skulle de aldrig mer lämnas i fred. De skulle väcka sensation. Valentina kände det som om hon förvaltade dem för Thunberg. Han hade en gång varit en ivrig student, sedan blev han en outtröttlig resenär och sedermera en vänlig professor. Till slut uppfattades han som en knarrig gubbe. Uppsalas studenter gav honom öknamnet Skallerormen på grund av skramlet när han for genom gatorna i sin gamla vagn.

Men Valentina tänkte på honom som en man i sina bästa år, en man med känslan av att ha en mission. Denna morgon, när BAN stod i lågor medan hon ovetande satt på bussen in till stan, planerade hon att ordna Thunbergs egna teckningar i en folder för sig själv och hans studenters i en annan. Hon hade redan hos en vän som var bokbindare självsvåldigt beställt passande pärmar. Hon hade strukit med handen över deras flammiga, gammaldags yta i går eftermiddag innan hon gick hem. Nu var hon på väg för att fylla dem.

Hon steg av bussen som vanligt, ett kvarter bort från biblioteket. Man kunde tro att en busshållplats skulle ha placerats framför BAN, denna betydande institution. I själva verket ansågs Fabrik Nr 7, som tillverkade plastklämmor av olika slag, från klädnypor till gem, och låg bredvid, vara betydligt väsentligare. Därför fick Valentina invänta en ström arbetare på väg till andra skiftet innan hon försiktigt för att inte halka i snömodden steg ned från bussteget. Det var först när strömmen dragit vidare och hon blivit ensam kvar på trottoaren som hon höjde blicken. Då såg hon det röda eldskenet på den ännu mörka himlen just framför sig.

I samma ögonblick såg jag henne. Jag befann mig i Leningrad på ett helt annat uppdrag. Som japankorrespondent skrev jag sällan något som inte hade att göra

med Japan, eller åtminstone Östasien. Men denna vinter, när jag kommit hem på korrespondentmöte, hade jag lyckats entusiasmera redaktionschefen för berättelsen om de just upptäckta kvarlevorna av vad man trodde vara tsarfamiljen i Sverdlovsk, fd Jekaterinburg.

Två envetna ryska forskare, den ene geolog, hade efter årtal av efterforskningar och trots otaliga motgångar, bland annat den lokale partichefen Boris Jeltsins klartecken att riva huset där mordet skedde, lyckats spåra benrester till en grop i skogen utanför staden. Efter att ha grävt upp dem under täckmantel av svamputflykt tillsammans med hustrurna och tagit hem dem samt fört en del till Moskva för analys, hade de två forskarna blivit så nervösa att de både grävt ner de förmodade kvarlevorna igen och blivit ovänner.

Nu hade delar av skeletten dock förslats i en vanlig resväska till England. Där skulle de utsättas för de mest avancerade DNA-analyser som var möjliga. De skulle jämföras med hårstrån från bland andra den avlägsne släktingen prins Philip, en av många mer eller mindre perifera släktingar till drottning Victoria. Hon liksom stora delar av Europas kungahus hade blodsband till tsarfamiljen. Hela historien, varav den olösta och ständigt fascinerande gåtan med tsardottern Anastasia var ytterligare en del, hade kommit att intressera mig till den grad att jag utverkat en resa i februarikylan till Leningrad. Jag ville samla stämningar till en stor söndagsartikel om den sista tsarfamiljen, deras tid och deras död.

Jag hade plöjt mig igenom litteraturen om tsar Nikolaj, även kallad Nicky, och tsaritsan Alexandra, Rysk-japanska kriget, 1905 års revolution, Första världskriget och bolsjevismen. Nu hade jag också tillbringat några dagar på jakt efter det förrevolutionära Sankt Petersburg och några kvällar med att läsa ännu mer. Jag nästan färdig med det jag skulle göra här. Jag satt vid frukosten på Hotel Nevskij när jag råkade höra hur de av restauranggäster totalt ointresserade servitriserna livligt diskuterade nattens brand vid BAN.

Som historiker kände jag till namnet, men dels hade jag övergivit rysk/sovjetisk historia efter några terminers ryckiga studier i Lund och Stockholm, dels trodde jag faktiskt inte att man kunde få tillträde till BAN, annars hade jag kanske försökt fördjupa mina efterforskningar angående tsaren ytterligare på det berömda biblioteket i tsarens gamla huvudstad. Eftersom jag nu ändå hade förmiddagen ledig tills planet till Stockholm skulle gå på eftermiddagen, bestämde jag mig för att ta en snabb promenad bort till BAN för att åtminstone se hur byggnaden tedde sig. Om det nu var något kvar. Att döma av de volmade servitrisernas prat var katastrofen redan fullständig.

Det verkade som om de hade rätt. När jag med redan våta fötter nådde fram, slickade lågorna de spruckna rutorna inifrån. De tjocka tegelväggarna stod oskadda. Men taket hade delvis rasat in. Det roterande blåljuset från brandkårens stora pumpbil reflekterades i mässingsskylten "Vetenskapsakademiens Bibliotek". De stora portarna stod på vid gavel. Brandmän i silverglänsande dräkter skyndade ut och in. På trappan och inne i lobbyn ryckte de frenetiskt i de tjocka vattenslangarna för att få dem att nå längre och längre in. Den förtrollande doften av bränt papper, som så starkt påminde om min barndoms nytända kakelugnar vintermorgnar hos farmor, kändes ända hit ut på gatan. Dånnet av elden, som verkade ha spritt sig genom hela den stora byggnaden, och det plötsliga krasandet när åter en takbjälke rasade, överröstade tunnare ljud, som ords och tankars förintelse. Byggnaden hölls fortfarande samman av

de tvåhundraåriga tegelväggarna men lågorna gjorde hela tiden utbrytningsförsök genom fönsterrutor och fortuschkor som sprack med samma poppande ljud som de blåsor i förpackningsmaterial av plast som barn älskar att klämma.

Egendomligt nog var det inte många åskådare på gatan utanför. Kanske hade ingen tid, eller rent av intresse, eller också befann de sig redan på arbete, mitt uppe i vardagens jäkt och plikter. Det var väl därför jag la märke till damen i ganska elegant kappa med silverrävskrage som verkade ha kommit med bussen. Hon blev i alla fall stående ett ögonblick, alldeles stilla, och började sedan springa. Hon rusade inte rakt mot huvudingången utan runt knuten till den brinnande byggnaden. Hon rörde sig förbluffande snabbt i sina halvhöga pampuscher och var tydligen yngre, eller åtminstone i bättre form, än jag skulle gissat. Eller var det bara så att hon tack vare ett helt livs vana vid halkiga vintrar inte var lika osäker på foten i snöglopp som jag?

Utan att tänka mig för följde jag impulsen att springa efter henne. Men jag hann inte ifatt henne. Jag såg bara på håll hur hon låste upp en liten dörr på baksidan som vette mot floden med en nyckel hon tydligen fått upp ur sin väska medan hon sprang. Hon försvann in.

Jag fortsatte ändå. Här gick strandbanken upp till husväggen och sluttade så jag var nära att kasa ner mot issörjan i vattnet. Jag återfick med möda balansen och började se mig omkring. I markhöjd låg källarfönster med flerdubbla galler. Därinne var det mörkt. Elden hade alltså inte hunnit dit. Jag tyckte mig ana ett svagt eldsken från de övre fönstren, men kanhända var det bara återskenet av lågor som slog upp genom det inrasade taket. Jag kunde inte se in på första våningen eftersom fönstren satt för högt. Jag funderade just över om jag skulle ge mig på att försöka klättra upp på gesimsen ovanför källarfönstren för att kika in eller om det vore dumt - ingen skulle finna mig om jag föll och gled ner i den iskalla Neva. Allt var ju ändå bara en fråga om att tillfredsställa min egen nyfikenhet. Att rapportera i tidningen om branden i BAN var inte mitt uppdrag.

Just då kom kvinnan med silverrävskragen ut. Hon hade famnen full med stora foldrar. Några blad höll på att glida ur. Överhuvudtaget hade hon dålig ordning på den alltför stora lasten. Hon såg sig villrådigt omkring. När hon fick syn på mig ropade hon:

”Hjälp mig, är Ni snäll!”

Utan att tänka mig för, med påföljd att jag än en gång höll på att halka nerför slänten, tog jag ett steg mot henne. Vi såg på varann och kom ordlöst överens om att här var det det bäst att planera. Jag gick tätt upp mot husväggen och hon kom försiktigt mot mig. Vi möttes så att vi nästan tog varandra i famn för att jag skulle få fast tag om pärmarna. Baklänges tog jag mig sedan sakta runt hörnet. Jag la min börda ovanpå en rostig tunna. Jag hoppades innerligt att innehållet i pärmarna inte skulle flyga iväg, eller, vilket väl var lika så illa, trilla ner i den mosiga snön. När jag kom tillbaka till den lilla dörren återvände hon just med en ny last.

”Ta dessa också är Ni vänlig, och vänta tills jag kommer tillbaka”, sa hon medan hon tveksamt granskade mig.

Jag fick vänta länge. Mina en gång förfrusna tår blev stela. Jag började oroas mig för att den fortfarande dånande elden skulle nå denna del av byggnaden, kanske till och med göra att väggen började rasa. De stora pärmarna såg visserligen nya ut, men de ark jag skymtade mellan dem var gulnade. Jag kände mig kall och rådvill.

Jag tyckte inte om att försättas i situationer jag inte behärskade. Samtidigt uppfattade jag mig alltför lätt som ansvarig för helt ovidkommande personer och ting. Som nu för denna kvinna och dessa papper.

Senare berättare Valentina Tjerbova hur hon tack vare sitt mångåriga arbete på biblioteket inte bara bättre kände till hela dess bestånd än någon annan, utan också hela byggnaden. Vanliga dagar anmälde hon sig hos vakthavande, djezjurnaja, vid huvudingången och möttes med samma likgiltighet som alla andra. Det var så det var, inget som man behövde ta personligt.

Bakdörren som jag sett var det strängt förbjudet att använda. Den odugliga vaktpersonalen hävdade säkerligen inför Vetenskapsakademiens preses, biblioteksdirektören, partiet och alla andra som var eller inte var intresserade av frågan, att endast en passerbar ingång existerade. Valentina hade aldrig gjort något för att ta dem ur denna villfarelse. Hon hade en gång under sin studenttid låtit sig förföras av en vaktmästarkandidat. Sedan hon ångrat sin eftergivenhet åt en så habil älskare och intellektuellt föga stimulerande samtalspartner, hade hon tacksamt funnit och flytt ut genom denna bakdörr, som lyckligtvis hade nyckel på insidan. Nyckeln hade hon behållit enligt den i Sovjet allmänt praktiserade överlevnadsdevisen "man vet aldrig".

Hennes första tanke när hon såg lågorna slå upp ur biblioteket där hon stått på trottoaren var de tre gubbar som var hennes närmaste kolleger. Eller, mera exakt, deras totala oförmåga till handling, speciellt i oväntade situationer. De var män som självklart och tacksamt accepterat en roll som hjälplösa i alla praktiska, livsuppehållande sammanhang. På det viset hade de alltid lyckats bli uppassade av barmhärtiga kvinnor och därmed samvetslöst kunnat ägna sig helt och hållet åt det som intresserade dem, nämligen gamla manuskript. De sökte inte framgång eller karriär utan lugn och ro. På samma gång var var och en av dem inte alls främmande för det speciella storhetsvansinne som grundar sig på fullständig övertygelse om att ensam behärska det perifera ämnesområde de själva hade utvalt åt sig. Deras mentala och kroppsliga ingroddhet utgjorde ett betryggande pansar.

Valentina hade för mycket länge sedan beslutat sig för att ignorera varje ansats till irritation över gubbarna. Istället hade hon i sin tur skapat sig en aura av oberörbarhet. Det noterades möjligtvis i smyg och skrämde dem rentav en aning. Men det kommenterades aldrig.

Valentina visste med säkerhet att inte ens en katastrof som den pågående skulle ändra på hennes kolleger. Hon var väl medveten om att hon var den enda som hade de rent logistiska kunskaper som gjorde att hon kunde rädda något överhuvudtaget från BAN:s mest obskyra, men samtidigt mest värdefulla avdelning. Hon visste också, och var kanske den enda som numera mindes, att Leningrads myndigheter under andra världskriget hade inrättat ett skyddsrum under BAN. Vad mera var, i kalla krigets inledningsskede hade detta förstärkts till att bli ett åtminstone enligt uppgift atombombssäkert utrymme.

Under Leningrads belägring hade åtskilliga tusen människor klämt ihop sig där i bibliotekets källare med påföljande tragedier och gripande öden i största allmänhet som följd. Men sedan källaren blivit atomskyddsrum och efter de första ivriga men naiva övningarna på femtiotalet upphörde myndigheternas intresse för lokalens vidmakthållande. Kubakrisen 1962 var sista gången någon veterligen tagit upp dess existens i något mera officiellt sammanhang. Sedan dess hade lokalen inte ens

tjänat som förvaringsrum. Dess tunga metalledörrar var bara hjälpligt stängda med stora rattar, som i en ubåts luft- och vattentäta skrov.

Hit förde Valentina Tjerbova, helt på eget bevåg, en förbluffande mängd manuskript under den stund jag stod utanför och nyförfrös mina fötter. Med sin blick för det väsentliga och sitt ordningssinne, sin goda kondition ej att förglömma, kunde hon förvånansvärt snabbt springa upp och ned mellan skyddsrummet och foliantavdelningen. På så sätt räddades en betydelsefull del av samlingarna. Hon utgick, med ovanlig tillit till myndigheternas löften, från att atombombsskyddsrummet åtminstone skulle kunna motstå en vanlig eldsvåda.

Men de pärmar hon så förtröstansfullt lämnat i min famn, dem skattade hon över allt annat. För dem var inte ens påstått kärnvapensäkra utrymmen nog trygga. Dessa pärmar krävde hennes egen personliga omvårdnad, varken mer eller mindre. De måste föras genom snöglopp, medelst allmänna kommunikationsmedel, till ett rum i lägenhet med delat kök och toalett, och rentav gömmas mellan hennes ärvda lakan med handknypplad spets och monogram.

När jag äntligen där jag stod och småfrös fick syn på kvinnan med silverrävskragen igen hade hon med sig två säckar med tydliga spår av något oavslutat mureriarbete. Vi la en packe pärmar i var sin säck, knöt hjälpligt ihop dem med några snörstumpar och blev så stående och såg på varandra. Det var obekvämt. Vi vågade inte sätta ner säckarna i snöslasket. Om innehållet blev blött skulle största delen av ansträngningen att rädda dessa papper varit förgäves. En svag doft av rök omvärvde kvinnan framför mig. En het bris pustade ut genom spruckna fönsterrutor och förde än en gång med sig minnet av nyss tända kakelugnar från de brinnande böckerna bakom BANs väldiga väggar.

”Kan Ni hjälpa mig? Jag måste föra detta i säkerhet. Jag vet ingen annan plats just nu än mitt hem. Jag ber, kan Ni hjälpa mig att bära det dit?”

Jag tyckte inte jag hade stort annat val.

På framsidan av BAN rådde fortfarande uppståndelse. Tack vare ett kaos av ännu fler brandbilar, ännu fler slangar och högar av helt eller delvis förkolnade böcker som nu definitivt förstördes av snö, vatten och släckningsskum lyckades vi ta oss förbi alla räddningsarbetare och brandsoldater med våra iögonfallande säckar. Vi hann just med den buss som skramlat in vid hållplatsen.

Först nu kom jag att tänka på att jag säkert gjorts delaktig i ett allvarligt brott, stölden av staten/staden/akademien tillhöriga dokument. Vad än denna kvinna, som jag ännu inte visste vem hon var, förklarade. För övrigt kunde hon ju mycket väl verkligen ha för avsikt att stjäla detta vad det nu var vi bar bort. Men eftertanken hade kommit för sent. Jag kunde bara hoppas att den buttre busschauffören varken märkte eller brydde sig om två kvinnor, varav den ena i silverräv och den andra i klart utländsk dunkappa, som släpade på murbrukssäckar. Jag fick förlita mig på att den som var barnfödd i Leningrad hade sett allt utan att förvånas.

Vi for långt. Min allergikänsliga hosta gjorde sig givetvis gällande nästan omedelbart i den bensinågebemängda luften i bussen. Jag försökte hålla tillbaka den, inte så mycket av artighet mot medpassagerarna som helt enkelt för att inte göra mig bemärkt. Säckarna hade vi i knäet. Hur gärna vi än hade ställt dem på golvet, där de vore mindre iögonfallande, var det inte att tänka på. Där rådde den sörja som varken kommunism eller kapitalism rår på en februaridag på norra halvklotet. Kvinnan

bredvid mig sänkte hakan djupt ner i sin silverrävskrage, slöt ögonen och verkade borta för världen. Hon såg lugn ut. På hennes kinder spred sig en lätt rodnad av värme, tänkt eller framkallad av den mjuka pälsen, vad visste jag. Jag försökte uppamma känslan av att också befinna mig i ett skönt bo därinne i min dunkappa. Men det var fortfarande vått och kallt om fötterna. Jag visste med mig att min näsa var röd och iskyld. Jag försökte nollställa mig. Det var svårt.

Kvinnan, som ännu inte presenterat sig, gjorde tecken att vi skulle gå av när vi äntligen nådde en förort av värsta slag. De tjugo våningar höga husraderna var så många att hela alfabetet gick åt, frikostigt uppritat bokstav för bokstav på varje husgavel. Av de ryska tecknen älskade jag zje mest. Jag försökte se det som ett gott omen att zje tydligen ingick i hennes adress.

Det var med viss tvekan jag steg in i hissen. Också den tvekade. När den äntligen stannade måste vi gå ytterligare en trappa, hisslös, för att komma upp till, ja vågar man kalla det penthouse, där hon innehade ett enda trångt rum. För att komma dit in måste vi passera en hall beströdd med skor av alla upptänkliga storlekar, ett kök med resterna av någons avbrutna matlagning och en avbalkning där inte mindre än tre drasuter till unga män ljudligt och fotsvettslukande sov.

Hon stängde dörren om oss. Det var ett litet rum, eller verkade litet, så överfullt var det av böcker, papper, skrivmaterial. På ett stort bord låg högar med ännu fler böcker och papper. Inklämd mellan bordet och väggen stod en bäddsoffa. Två sirliga stolar vid fönstret verkade inte avsedda att sitta på. Mycket riktigt visade hon mig ursäktande på soffan och røjde sedan upp en stor del av bordsytan så vi kunde lägga ner våra bördor av pärmar där. Först därefter tog vi av oss. Hon tände en kamin och satte på tevatten på ett primuskök. Sedan öppnade hon fönstret lite på glänt ut mot den iskalla luften för att nå en plastkasse hon hade hängande utanför. I den låg chokladsmöret.

"Vilken tur att jag just köpt detta!" utbrast hon entusiastiskt, tog fram paketet och la det på ett hörn av bordet med Pravda under.

Med händerna värmda av teglas och det söta chokladsmöret på svart bröd hållet på försiktigt avstånd för att undvika flottfläckar, började vi gå igenom materialet hon hade räddat från branden.

Samtidigt berättade Valentina Tjerbova om sig själv. Hon berättade om sitt växande intresse och sin känsla av ansvar för foliantavdelningen. Den omfattade speciellt en mängd teckningar från 1700-talet av den svenske botanikern, läkaren och upptäcktsresanden Carl Peter Thunberg. Hon beskrev den märkliga, och ändå logiska, utvecklingen av Japanintresset i Ryssland under samma tid. Det hade till slut medfört att några få svärmarer för detta avlägsna exotiska land vetat mer om den japanska floran än någon annan. Hon berättade också om den egendomliga händelseutveckling från bokälskande lillflicka till målmedveten, kunnig bibliotekarie som gjort att hon nu blivit custos för detta märkliga material.

När hon berättat färdigt visste jag att jag hade stött på något mer än "en bra grej" som journalister brukar säga. Detta var inte bara berättelsen om en spännande händelse i samband med en förödande brand. Detta var både mänskligt och vetenskapligt en sensation. Jag måste bestämt förmedla den i min tidning. Det kunde inte hjälpas att Valentina skulle förlora något av det hon värderade högst, nämligen att äga en hemlighet, på grund av mitt skrivande. Det hade gett henne en viss värdighet.

Men hon skulle säkert fås att förstå, även om hon nu såg på mig med tvekan, ja något av ånger över att hon anförtrott sig åt mig.

Både hon och jag visste att hon inte hade haft något annat alternativ än att be mig om hjälp. Hon hade aldrig kunnat föra bort allt detta från det brinnande biblioteket utan min hjälp. Det var rena turen att vi inte hade blivit stoppade. Utan mig hade hon inte kommit någon vart alls. Vad mera var, om hon hade försökt rädda papperen ensam hade hon troligtvis förstört eller åtminstone skadat teckningarna där i snöslasket. Jag hade blivit hennes medhjälpare. Tillsammans hade vi räddat Thunbergmaterialet åt eftervärlden. Det fick dessvärre ske på bekostnad av publicitet. Jag talade mig således varm för rätten att veta, för möjligheterna till vidare forskning, för den ära och de framtidsutsikter publiciteten skulle innebära för henne. Till sist förstod hon den journalistiska aspekten.

Nu återstod bara att kopiera några exemplar av teckningarna. Jag behövde dem som bevis. Med dem som illustration till artikeln skulle jag kunna presentera ett i bästa mening sensationellt reportage.

Det var nu tidig vinterkväll, mörk och olustig. Det frös på. Valentina var vid sidan av sitt arbete på BAN sekreterare i stadens bibliotekarieförening, som hade sina lokaler på en sidogata till Nevskij Prospekt. Där fanns en kopieringsapparat. Det var givetvis strängt förbjudet att använda den annat än för föreningens ärenden. Den var försedd med räkneverk och krävde ett användarkort. Själva kopieringspapperet var dessutom inlåst i ett separat skåp. Men Valentina hade nycklar, alla behövliga nycklar, och snart också modet, varför vi omsorgsfullt valde ut en hög på femton av Thunbergs teckningar, inte mer än att de gick ner i min stora axelväska. För säkerhets skull slog vi in dem i ett oanvänt, till synes också oläst, exemplar av Pravda. Jag kom på mig med att undra varför hon prenumererade på tidningen, men ville inte förvilla mig in på några sidospår genom att fråga. Allt emellanåt lät Valentina sig undslippa några nya uppgifter om Thunberg och teckningarna och en viss Karl Ivanovitj Maximovitjs insatser i samband med dem. Jag noterade ivrigt.

Vi tog oss in i biblioteksföreningens lokal som tjuvar. Den låg högst upp i ett äldre hus av det slag som får en att undra hur det har överlevt alla krig. Men somliga byggnader gör tydligen det, hur mycket historieböckerna, och bifogade foton, betyder att platsen varit "jämnad med marken". Nu, snart femtio år efter det senaste kriget, hade tiden naturligtvis lämnat ofrånkomliga spår, inte minst på detta hus. Man kunde faktiskt fråga sig om Sovjetunionens bibliotekarier, med tanke på det sovjetiska folkets påstådda läshunger, inte skulle haft möjlighet att i unionens näst största stad inrätta sig lite mera...hm..ståndsmässigt.

Dörren var faktiskt låst med ett hänglås. Nåja, det kompletterade två andra lås, men ändå. Övrigt var kanske också att man verkligen ansett det nödvändigt med så omfattande åtgärder mot inbrottstjuvar. Måhända illustrerade detta något av längtan efter information och informationsmedel? Å andra sidan var det väl bekant att kapitalvaror i form av en dator och en avancerad kopieringsapparat befann sig bakom denna dörr.

Vi väntade oss inget besök under den halvtimme vi beräknat för kopieringen. Det var ändå med en känsla av spänning som vi stillsamt förberedde operationen. Kopieringsapparaten var förvånansvärt nog av senaste modell och stod som ett altare under en bild av Lenin. Jag kom osökt att tänka på de blåspritdoftande fuktiga stenciler som varit vanliga i min barndom.

När allt till synes var i ordning tog vi fram originalen ur Pravdan och la dem på en bänk vi drog fram. Då upptäckte vi den obehagliga detalj som alltid åtföljer det mest minutiösa planeringsarbete: den självklara faktor man fullständigt underlåtit att ta med i beräkningen. I det här fallet gällde den originalens storlek. Teckningarna var verkligen gjorda i folioformat, vilket den toppmoderna Canon Colorside i och för sig kunde hantera, men enbart under den elementära förutsättningen att det fanns kopieringspapper av samma storlek.

Vid det här laget började vi bli ganska trötta, Valentina och jag. Mina ryska språkkunskaper, som jag nu använt nästan en hel dag för första gången på många år, började trassla till sig i verbformerna medan subjekten på japanskt vis stundom helt undslapp mig. Vi såg matt på varandra, ja satte oss ner på var sin sida om de värdefulla teckningarna på bänken.

Ett ögonblick tänkte jag att jag övervärderat mitt scoop om Thunberg, att jag skulle ha nöjt mig med det jag var utsänd för, nämligen att samla bakgrundsmaterial om tsarfamiljen. Varför kunde jag aldrig nöja mig med det jag höll på med? Varför gav jag mig alltid in på ytterligare projekt, sådant som ingen visste något om och därför aldrig skulle kräva av mig? Varför tog jag alltid ett steg mer än jag behövde och tvingade därmed mig själv till ytterligare ansträngningar? Varför satt jag inte i Hotell Nevskijs bar med min anteckningsbok och skrev upp små iakttagelser om människor i all stillhet, iakttagelser som jag sedan skulle kunna använda till den novellsamling jag ville skriva?

"Vi kan ta två kopior av varje teckning och sätta samman dem. Men det kommer att ta längre tid", sa Valentina tvekande.

Det var när jag märkte hennes tvekan, parad med beredvillighet, som jag beslutade mig för att genomföra det här projektet, kosta vad det ville. Nu hade vi ju börjat.

Efter ett par misslyckade försök av den art som man alltid gör när man ska ta någon mer komplicerad kopia än bara rakt upp och ner, fick vi ihop två sidor med plats för skarv på den första teckningen. Vi arbetade bra ihop, Valentina och jag. Vi kom verkligen igång, och det började gå snabbare. Vi blev röda om kinderna båda två och glömde bort att vara oroliga för att någon skulle komma.

Vi var nästan klara, när ett blad med en teckning av någon ormbunkeliknande växt kändes tjockare än de andra. Först märkte vi det knappt. Vi gjorde någon automatisk reflektion över den tidens papper. Men så hejdade vi oss både två just innan vi lade ner kopiatorlocket över bilden. Vi kom att se varandra rakt i ögonen. Samfällt lyfte vi upp locket igen och kände försiktigt på teckningen. Bladet fläkte upp sig.

Det verkade som om ett ytterst tunt band av papper av den typ man använder för att fästa torkade växter i herbariet hade hamnat mellan två blad och orsakat att de klibbade samman. Nu skilde vi med oändlig försiktighet, Valentina från sitt håll, jag från mitt, de två bladen helt från varandra. Vi la det översta, ormbunken vi skulle kopiera, åt sidan för ett ögonblick, och förväntade oss enbart att få se ytterligare någon växt, som vi skulle eller inte skulle ta en kopia av.

Men detta var något helt annat. Vi flyttade arket genom att hålla det i de allra yttersta hörnen till vad som föreföll vara ett kaffe- eller frukostbord, men väl avtorkat, utan en skynt av våta fläckar eller ens smulor. Valentinas kolleger, eller städerskan, var ordentlig. Nu när vi skilt papperen åt, visade det sig att det undre var

av helt annan struktur, mjukare, porösare, med den sorts kant som ger intryck av att vara riven och som är så vanlig på olika slags handgjorda japanska papper. Storleken var obetydligt mindre än de andra. Det kanske förklarade hur det hade kunnat undgå Valentina. Hon hade ju inte bara en utan flera gånger gått igenom alla teckningarna, och dessutom katalogiserat och till en del beskrivit dem. Hon verkade lite skakad av denna sin miss. Vi slog oss ner på pinnstolarna och började granska det nya fyndet.

Det var svårt att föreställa sig vad det var. Teckningen bestod av ett antal delar, möjligtvis en instruktion, även om det inte fanns någon instruktiv text på den. Kanske var den något slags mall eller schablon. Men storleken föreföll mycket för liten. Man kunde möjligtvis tänka sig något i stil med en sprattelgubbe, utom att det verkade ha något med en häst att göra. Där fanns ett hästhuvud, separata tyglar, en hästkropp, en svans, samt två uppsättningar hjul på var sin tvärså. Det hela var utfört med tuschpensel, kanske inte lika skickligt, och definitivt inte lika exakt, som växtteckningarna. Det saknade det trådtunna detaljrika exakthet som tydde på en strävan av förmedla en exakt bild av något. Precision var vad som genomsyrade teckningarna av växter. Där skulle det inte finnas någon tvekan, någon möjlighet till tolkningar. Växtens doft, strävhet mot fingertopparna, eventuell seghet, följsamhet i vinden, sådant kunde naturligtvis inte förmedlas i sådana teckningar. Men det var heller inte meningen. Avsikten var att artbestämma växterna och ge de därför nödvändiga ledtrådarna.

I denna annorlunda teckning däremot steg känslor emot en på ett alldeles odefinierbart sätt. Vi visste ännu inte riktigt vad den föreställde. Men redan innan vi hunnit till den korta texten nere i högra hörnet förstod vi, ja jag vet Valentina reagerade likadant, att vi här hade att göra med en hand som drivits av kärlek. Det är svårt att säga vad det var som gav det intrycket. Kanske låg det i själva det lite mjuka blekta papperet där små stråk av något glansigt material bakats in. Penseln fylld med svart tusch hade sedan snubblat över dessa oregelbundenheter i papperet så att linjerna inte alltid blivit så perfekta. Det minskade inte intrycket av att de enskilda komponenterna i teckningen var delar av något slags instruktion. Tvärtom gav det liv åt de nästan darriga linjerna. Det ögonlösa hästhuvudets man föreföll nästan vaja och hjulen på tvärsåarna kunde tänkas rulla över grus med ett taramtaram.

I övre högra hörnet stod det med driven hand, men den osäkerhet som den som är van vid penna lätt känner inför att skriva med mjuk pensel:

Till min Enar 1776.

När jag nästa dag for ut till flygplatsen hade jag länge debatterat med mig själv huruvida jag skulle lägga kopiorna av teckningarna i min resväska eller i mitt handbagage.

Jag visste av erfarenhet hur godtycklig den sovjetiska tullen var. Jag glömde aldrig den gång jag kom med nattåget från Berlin och sovande inväntade boggiebytet på gränsen mellan Polen och Sovjetunionen. Plötsligt slets kupédörren till min Liegewagen upp. In kom en amper uniformerad kvinna. Hennes medarbetare, en yngre man, stod försagd kvar ute i korridoren. Hon sträckte sig omedelbart fram mot den apelsin som lyste glatt gul på fönsterbordet i gränsstationens sorgesamt vita strålkastarljus. Ur sin uniformsficka tog hon upp en duktig fickkniv, fällde ut ett blad och skar med ett rask snitt frukten i fyra delar, som hade hon tips om att här doldes diamanter. När hon inte fann några, la hon tillbaka den nu slaktade apelsinen och

drog, fortfarande utan ett ord, igen kupédörren från utsidan. Jag har i många år funderat över vad hennes hatfyllda gest kom sig av. Kanske hade den sitt ursprung i en ouppfylld längtan efter apelsin eller i förakt för Västerlandet och dess inbillade goda eller kanske bara i månatligt magont. För mig blev det i alla fall en mycket torr frukost den långa vägen från gränsen till Moskva, den halva dag utan restaurangvagn som den internationella Berlin-Moskva-expressen på den tiden bestod sina resenärer.

Till slut la jag kopiorna i min axelväska. Upptäcktes de där skulle jag åtminstone försvara mig mot anklagelser för otillåten utförsel av konstgods. Beslagtogs de skulle jag veta vad som hänt med dem. De tog upp plats, men det gjorde mitt bästa material om tsarfamiljen också. Allting gick bra. Jag kände mig lättad när vi landat i Stockholm och jag kunde segla förbi tullen med mitt pass i högsta hugg och det förlösande "Svensk!" på tungan.